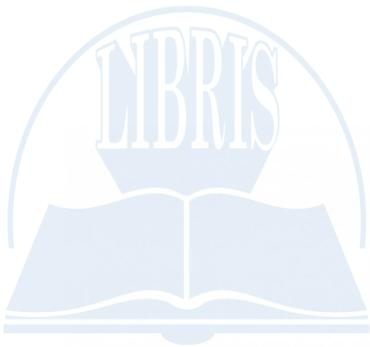




Cuprins

<i>Cuvânt înainte. De ce această carte?</i>	11
Partea I. Introducere	
Un gând despre schimbare și „mentalități”	21
Partea a II-a. Etica libertății și valorile democrației	
<i>Minima moralia. Ce etică pentru o societate deschisă?</i>	29
Riscul și politica: democrația ca instituție a curajului, comunismul ca lașitate	59
Există o etică a libertății?	64
Ce etică pentru o „societate sfruntată”?	87
Mondializarea – între etică și empatie	91
Etica în afaceri – contradicție sau necesitate?	101
Valoarea liberalismului	105
America și bătălia între bine și rău	124
Poate scăpa America de frică?	130
Partea a III-a. Suntem români și europeni – dar cum am fost educați?	
Despre educație: două chei pentru a înțelege puterea și presa din România	137
Tipare mentale și conflict în comunism și democrație	140
„Sindromul Ceaușescu” – sau cauzele culturale ale catastrofelor aeriene	163
Schimbarea de paradigmă în educație	167
„Ușurel cu religia în școli”	170
„Educația politică a românilor”	173
Eu, tu, toți Mailat!	175



© 2014 by Editura POLIROM

Această carte este protejată prin copyright. Reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea prin orice mijloace și sub orice formă, cum ar fi xeroxarea, scanarea, transpunerea în format electronic sau audio, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin rețele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informațiilor, cu scop comercial sau gratuit, precum și alte fapte similare săvârșite fără permisiunea scrisă a deținătorului copyrightului reprezintă o incârcare a legislației cu privire la protecția proprietății intelectuale și se pedepsește penal și/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Foto copertă: © Adi Marineci

www.polirrom.ro

Editura POLIROM
Iași, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506
București, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1,
sector 4, 040031, O.P. 53

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României:

PRALONG, SANDRA

Cum schimbăm mentalitatea? 25 de ani în România / Sandra Pralong. –
Iași: Polirrom, 2014

ISBN print: 978-973-46-5028-6
ISBN ePub: 978-973-46-5098-9
ISBN PDF: 978-973-46-5099-6

821.135.1-92

Printed in ROMANIA



Sandra PRALONG

**Cum schimbă
mentalitatea?**

25 de ani în România

POLIROM
2014



Sandra Pralong

După cum am menționat mai sus, societățile închise sunt fixe și rigide, permítând puține schimbări nedorite. La rândul ei, absența schimbării elimină unele surse de conflict. Cele care mai rămân sunt suprimate prin forță, dacă se impune acest lucru, sau soluționate prin control și dominație. De fapt, controlul și dominarea sunt cele mai eficiente modalități de rezolvare a problemelor în societățile închise și în organizațiile ierarhice. De ce? Pentru că specificul conflictelor impune soluții bazate pe control și dominare. Deoarece principala problemă din organizațiile ierarhice o constituie reprimarea schimbării și evitarea intruziunilor străine în sistem, controlul și dominarea reprezintă soluții adecvate problemelor ridicate de devierea de la cadrul stabilit (de exemplu, sub forma unor informații noi). Controlul din interiorul sistemului, precum și dominarea și controlarea potențialelor surse exterioare ale schimbării sunt decisive pentru menținerea ordinii. De fapt, controlul este condiția esențială pentru ca o organizație să poată să rămână închisă, la fel cum dominarea este necesară pentru ca ierarhiile să nu fie contestate.

Ce resurse au deținătorii controlului pentru a evita provocările la adresa dogmei create de, să spunem, anumite informații noi? Voi numi doar trei: înșelătoria, manipularea și distorsionarea realității. Atenție însă, înainte de a ne pronunța, trebuie să ne amintim că, din interiorul sistemului, astfel de strategii de rezolvare a problemelor nu pun nici o problemă de etică, deoarece, după cum am văzut, întregul sistem estompează linia de demarcare dintre fapt și opinie, realitate și „interpretare”. Observația lui Popper cu privire la faptul că societățile închise se bazează pe „monismul naiv” (care evită dualismul dintre ceea ce este natural și real și ceea ce este făcut de măna omului) implică ideea că adevărul este ușor de pierdut din vedere într-un astfel de sistem. Este firesc să se ignore că „în afara” sistemului există o realitate diferită de interpretarea instrumentală pe care i-o poate conferi cineva. Odată ce acceptăm structura



Cum schimbăm mentalitatea?

societății închise drept un dat, păcatul fundamental al unui astfel de sistem – dacă este să alegem doar unul – ar fi trufia sau hybrisul, nu inducerea în eroare. Inducerea în eroare este o componentă intrinsecă, face parte din logica internă a sistemului¹.

Pe scurt, deși nu le aprobăm, când le evaluăm pur și simplu din perspectiva potențialului lor de rezolvare a problemelor, metodele de control, dominare, manipulare și distorsionare sunt de fapt, având în vedere cadrul închis, cele mai eficiente – și mai eficace – instrumente de soluționare (sau evitare) a conflictului. Contestările unicărității dogmei nu pot fi soluționate prin toleranță, negociere sau arbitraj. Deși sunt odioase, manipularea și distorsionarea informațiilor noi sunt mult mai eficiente; ele abordează mai corespunzător o potențială contestare a caracterului închis și ierarhic al sistemului.

În concluzie: mijloacele preferate și cele mai eficiente de rezolvare a problemelor sau de gestionare a conflictului în societățile închise sunt cele pe care noi – privind din afară – le putem considera odioase, dar care dau rezultate: strategii de control și dominare și metode tactice precum inducerea în eroare, distorsionarea și manipularea².

Prin urmare, nu este de mirare că în comunism s-a uzat și s-a abuzat de asemenea tactică. Faptul că în cele din urmă acesta s-a prăbușit nu spune prea multe despre capacitatea

-
1. Desigur, asta nu înseamnă că un astfel de sistem trebuie acceptat!
 2. Este util să ne amintim că ar trebui să evaluăm un sistem pe baza premiselor sale și să vedem cum funcționează din interior. Emiterea unor judecăți cu privire la validitatea premiselor respective reprezintă o sarcină diferită, la fel ca și evaluarea compatibilității etice a unui sistem cu normele noastre morale. Dar nu acestea constituie miza când evaluăm coerenta arhitecturii interne a unui sistem. Însă asta nu ar trebui să ne determine să justificăm tot ceea ce este rău doar pentru că are o coerentă internă admirabilă; pur și simplu ne ajută să devem – să sperăm – niște analiști mai buni.



Sandra Pralong

sa de a aborda problemele cu care se confrunta. Sfârșitul comunismului arată doar că dogmele nu pot fi menținute la infinit și schimbarea nu poate fi împiedicată; în cadrul unor sisteme vii, toate încercările de acest fel sunt în cele din urmă sortite eșecului. (Chiar dacă în teorie pot fi izolate ermetice de influențe externe, societățile închise înregistrează totuși schimbări la nivel intern, pe măsură ce membrii lor își parcurg propriul ciclu de viață.)

Pentru a evidenția eficacitatea strategiilor abiecte de rezolvare a problemelor folosite în sistemele închise, putem analiza cât de mult seamănă acestea cu ceea ce s-a întâmplat în țările comuniste. Timp de generații, sistemul s-a bazat pe control și pe dominare. Fie în fostă Uniune Sovietică, fie într-o țară ca România, se credea că succesul economic necesită controlarea de către stat a tuturor resurselor și a tuturor mijloacelor de producție. La fel, puterea politică se baza în întregime pe conducerea necontestată a partidului, dominarea și controlarea absolute ale vieții politice și sociale, de la circulația persoanelor la informații, inclusiv controlarea mintii și gândurilor indivizilor. Sistemul s-a prăbușit în cele din urmă¹, dar nu și ideea că, într-o societate închisă care încearcă să rămână închisă, controlul și dominația sunt strategii de rezolvare a problemelor firești și sunt – cel puțin temporar – de succes.

Revenind la noțiunea de *modele mentale*, ideea devine și mai clară: mulți oameni care trăiesc în astfel de sisteme sunt condiționați să credă că, pentru a avea succes, strategiile de rezolvare a problemelor trebuie să se bazeze pe dominare și control. Cu alte cuvinte, cei care percep lumea drept un sistem închis vor tinde cel mai probabil să credă că

1. Este foarte util să ne amintim aici că o serie de autori atribuie Occidentului – și îndeosebi inițiativei „Star Wars” a lui Ronald Reagan – începutul sfârșitului comunismului. Astfel, s-ar demonstra că instrumentele de rezolvare a problemelor, precum controlul și dominarea aplicate într-o societate închisă care încearcă să rămână închisă, sunt inegalabile ca eficacitate.



recurgerea la aceste strategii (poate și includerea unui dram de inducere în eroare și a unei doze de manipulare, la nevoie) are șanse să asigure succesul în rezolvarea problemelor sau gestionarea conflictelor. M-am referit la cei care consideră lumea un sistem închis. Nu este necesar să trăiască într-un sistem închis ca să gândească astfel. (Acum, că nu mai există comunism, majoritatea oamenilor nu mai trăiescoricum în sisteme închise.) Dar oamenii își iau cu ei modelele mentale oriunde se duc. Și, mai precis, își păstrează modelele mentale mult timp după ce au avut loc schimbări ale mediului¹. Iată de ce tranziția postcomunistă este atât de dificilă. Țările în care comunismul a fost mai zelos, ca România, sau în care a durat mai mult, ca Rusia, culeg într-un ritm mai lent roadele noii deschideri, pur și simplu deoarece, în astfel de țări, mai mulți oameni decât în altă parte încă privesc lumea din perspectivele vechi. Modelele mentale îi tentează pe oameni să continue să folosească strategii vechi într-un cadru nou – iar acestea dau greș. Asta nu înseamnă că toți cei care au trăit sub comunism sunt obsedați să dețină controlul sau dominatori, iar toți ceilalți sunt echilibrați și „relaxați”. Mulți oameni care trăiesc în societăți deschise sunt obsedați să dețină controlul și, invers, în țările foste comuniste sunt mulți oameni deschiși la minte și toleranță. Aici, argumentul meu este de ordin instituțional: nu numai că există o masă critică (adică mai mulți oameni ale căror modele mentale favorizează controlul), ci într-o țară ca România oamenii încă folosesc strategii de control și dominare aproape în orice domeniu, de la creșterea și educarea copiilor până la consolidarea instituțiilor². Iată din ce motiv parcursul transformării urmează o

-
1. Pentru a explica această trăsătură, în psihologie se folosește conceptul de *disonanță cognitivă*.
 2. Paternalismul excesiv în cadrul familiei și autoritarismul excesiv din cadrul sistemului școlar sunt doar două exemple în care modelul mental al controlului și dominării încă predomină.



Sandra Pralong

traiectorie în zigzag: modelele mentale vechi au drept consecință faptul că oamenii construiesc instituții noi, conform unor principii vechi. De aici rezultă nemulțumirea atât de des auzită în Europa de Est cu privire la faptul că mai întâi trebuie să se schimbe „mentalitățile”.

Un exemplu recent din politica românească poate clifica această idee. În momentul redactării acestui text, în mass-media românești este o mare agitație din cauza celor mai recente inițiative legislative ale noului guvern social-democrat. Un proiect de lege încearcă să controleze presupusa imigrare a străinilor în România (*sic!*), obligându-i pe toți cetățenii străini să se înregistreze la poliție. Un altul privește o legislație care să protejeze secrete de stat, ce sunt definite atât de vag, încât abuzurile sunt inevitabile. Iar altul oferă Ministerului de Interne puterea de a institui o nouă structură pentru operațuni sub acoperire în scopul combaterii infracțiunilor, creându-se astfel (conform unor surse) o a 11-a Unitate a Serviciilor Secrete din România! Între timp, cele 60 de procente din economie deținute de stat stagniază. Totuși, guvernul refuză să cedeze controlul. Morala? Nici străinii, nici scurgerea unor informații despre secrete de stat, nici sporirea numărului de agenți sub acoperire nu sunt aspecte prioritare în România, în prezent. Dar, confruntându-se cu o avalanșă de probleme, politicienii cu modele mentale constituite într-un sistem închis caută soluții bazate pe control, chiar și atunci când problemele în cazul cărora ar trebui aplicat controlul (străinii, secretele de stat, poliția etc.) nu par să vizeze în mod direct problema reală (și anume performanțele economice slabe). Cireașa de pe tort, în această privință, este doza de inducere în eroare folosită pentru justificarea controlului, la fel cum se proceda în trecut: s-a anunțat că măsurile au fost necesare ca

Din acest motiv, în pofida democratizării politice și a demarării unei economii de piață, unei țări ca România îi vine greu să se deschidă.



parte a eforturilor de integrare a României în structurile euro-atlantice și că fuseseră solicitate de Uniunea Europeană!

Prin intermediul acestui exemplu, nu intenționez să emit judecăți din perspectivă politică sau partizană. Pur și simplu încerc să explic cum funcționează modelele mentale și de ce vechile modele funcționează defectuos în noul context postcomunist. După cum am menționat mai sus, vechile strategii au o logică internă care le justifică utilizarea. Inutilitatea lor actuală sau deficiențele lor etice pot fi înțelese doar atunci când sunt analizate dintr-o perspectivă diferită.

Rezolvarea problemelor în societatea deschisă

Cum sunt soluționate problemele într-o societate deschisă? În primul rând, modelele mentale dintr-o societate deschisă dictează recurgerea la o strategie diferită, care nu se bazează pe control.

Strategiile de control nu funcționează bine în societățile deschise din mai multe motive: prin definiție, sistemele deschise sunt aproape imposibil de controlat de un singur organism, deoarece totul se află într-o continuă schimbare. În al doilea rând, controlul este costisitor și, cu cât sistemul este mai deschis, cu atât costurile sunt mai mari. Din acest motiv, o strategie bazată pe control ar fi ineficientă, chiar dacă ar fi eficace (deși nu este niciodată).

Strategiile ce rezolvă cel mai bine problemele în sistemele deschise sunt cele bine adaptate la structura culturală. Am menționat mai sus că Popper consideră că societățile deschise sunt pline de conflict. De fapt, una dintre cele mai elocvente – și, cu siguranță, una dintre cele mai scurte – definiții ale democrației în științele politice este „conflict instituționalizat”¹. Conflictul are cauze multiple, de la dis-

1. Adam Przeworski, *Democracy and the Market* (Cambridge University Press, New York, 1991).